

O'SMIR IQTIDORINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIIY- PSIXOLOGIK SHART-SHAROITLARI

**Sheraliyeva Madina Abduraxmonovna, magistr
M.Ulug'bek nomidagi O'zMU universiteti, Jizzax filiali**

Annotatsiya: Maqolada o'smir yoshlarning iqtidorini shakllantirishni ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlari va ularning ta'lim tarbiya jarayonidagi pedagogik psixologik xususiyatlari ochib berilgan. Bugungi kunda ko'pchilik psixologlar iqtidorning rivojlanish darajasi, sifat jihatidan o'ziga xosligi va tabiati har doim irsiyat (tabiiy moyillik) va bolaning faoliyati (o'yin, o'rganish, mehnat) bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy-madaniy muhitning murakkab o'zaro ta'siri natijasi ekanligini tan olishadi.

Kalit so'zlar: Psixolog, iqtidor, rivojlanish darajasi, irsiyat, tabiiy moyillik, bolaning faoliyati, o'yin, mehnat, ijtimoiy-madaniy, muhit, o'zaro ta'siri.

Mamlakatimizda istiqbolli yoshlarni qo'llab-quvvatlash, ularning iqtidorini ro'yobga chiqarish, ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatini samarali yo'lga qo'yish uchun qo'shimcha shart-sharoitlar yaratish borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda. Shu bilan birga, ulg'ayib kelayotgan yosh avlodning ilm egallashga bo'lgan ishtiyoqi va intellektual salohiyatini oshirish, shuningdek xalqaro maydonda mamlakatimizning nufuzini yanada yuksaltirish uchun iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini takomillashtirish zarurati mavjud.[10]

Iqtidorlilik muammosi bo'yicha ilk tadqiqotlar XX asr boshlarida boshlangan. Bu kabi tadqiqotlar 1905-1912 yillar mobaynida Moskva, Petrograd, Kievda o'tkazilib, mazkur tadqiqotlar milliy xarakterga egaligi bilan xorij psixologlarining qarashlaridan tubdan farq qiladi. Bu borada tadqiqot olib borgan psixologlar qatoriga shaxs tuzilishiga qiyosiy yondashuvni olib kirib uni rivojlantirgan G.I.Rossolimini kiritish mumkin (1910 y). G.I.Rossolimo o'zining

“Bola qalbini tadqiq qilish rejasi” nomli tadqiqotida jahon psixologiyasida birinchilardan bo‘lib bolani kuzatish sxemasini taklif qiladi.[5]

Bugungi kunda ko'pchilik psixologlar iqtidorning rivojlanish darajasi, sifat jihatidan o'ziga xosligi va tabiati har doim irsiyat (tabiiy moyillik) va bolaning faoliyati (o'yin, o'rganish, mehnat) bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy-madaniy muhitning murakkab o'zaro ta'siri natijasi ekanligini tan olishadi. Shu bilan birga, bolaning o'z faoliyati, shuningdek, shaxsiy iste'dodni shakllantirish va amalga oshirish asosida yotgan shaxsning o'zini o'zi rivojlantirishning psixologik mexanizmlari alohida ahamiyatga ega.

Iqtidorli o`smirlar muammosiga oid eng munozarali masalalardan biri bu o`smirlar iqtidorining namoyon bo'lish chastotasi masalasidir. Ikkita ekstremal nuqtai nazar mavjud: "barcha o`smirlar iqtidorli" - "iqtidorli o`smirlar juda kam uchraydi". Ulardan birining tarafdorlari, qulay shart-sharoitlar yaratilsa, deyarli har qanday sog'lom bolani iqtidorli darajasida rivojlantirish mumkin, deb hisoblashadi. Boshqalar uchun iqtidorlilik o'ziga xos hodisadir, bu holda iqtidorli o`smirlarni topishga e'tibor qaratiladi. Ushbu muqobil quyidagi pozitsiya doirasida olib tashlanadi: turli xil faoliyat turlari bo'yicha yutuqlar uchun potentsial shartlar ko'plab bolalarga xosdir. Haqiqiy ajoyib natijalar esa o`smirlarning sezilarli darajada kichik qismi tomonidan namoyon bo'ladi.[7]

Garchi barcha iqtidorli o`smirlar har xil bo'lsa-da - temperament, qiziqishlar, tarbiya va shunga mos ravishda shaxsiy ko'rinishlarda, shunga qaramay, qobiliyatlari rivojlangan bolalar va o'smirlarning aksariyatini tavsiflovchi umumiy shaxsiy xususiyatlar mavjud.

Iqtidorli o'smirlar, birinchi navbatda, kognitiv sohadagi qiyinchiliklarni engishda etarli tajribaga ega emaslar, o'qish jarayonida deyarli hech qachon jiddiy to'siqlarga duch kelmaydilar.[9] O'qituvchilar ko'pincha bundan xursand bo'lishadi, garchi bu ularning kelajakdagi muvaffaqiyatsizliklarining sababi (maktabda emas, balki hayotda!). Bunday bolalarda idrok ko'pincha qulay sharoitda (rivojlanayotgan

bo'lsa ham) sodir bo'ladi, bu davrda bolaning ongi va qobiliyatlari rivojlanadi, ammo ularning muvaffaqiyatsizliklarni bartaraf etish qobiliyati etarli darajada o'rganilmagan.

Ijtimoiy sohada bolalar va o'smirlarning bu kontingenti noqulayliklarga ega va ba'zida bu juda muhim, ammo bu halokatli. Bu bolalarning (birinchi navbatda, yuqori iqtidorli) hayoti shundayki, ular ijtimoiy muammolarni hal qilish o'rniga, ulardan uzoqlashadilar. Ixtiyoriy tartibga solishning kamchiliklari aksariyat hollarda iqtidorli bolalarda uchraydi.[10]

Shuni ta'kidlash kerakki, ko'pchilik bolalarda ixtiyoriy odatlarni shakllantirishda muayyan muammolar mavjud. Biroq, iqtidorli bolalarda bu alohida rivojlanish holati bilan kuchayadi, bunda ularning asosiy faoliyati ularning sevimli aqliy ishi bo'lib, ulardan deyarli ixtiyoriy tartibga solishni talab qilmaydi. O'z-o'zini boshqarish qobiliyatlari iqtidorli bolalarning birinchi va asosiy muammosidir.[6]

Iqtidorli bolalar bilimlarni to'plash va qayta ishlashga juda erta moslashadi. Ko'p hollarda, bu faqat ularning doimiy singishi hisoblanadi. Ularning bu ishtiyoqi maktab tomonidan to'liq taqsimlanadi, bu birinchi navbatda tajribani uzatishga, bolani insoniyat tomonidan to'plangan bilimlar bilan tanishtirishga qaratilgan. Iqtidorli o'smirning maktabda bilimlarni chuqur, doimiy, sifatli o'zlashtirish qobiliyatiga ishtiyoq bilan munosabatda bo'lishi ajablanarli emas.[2]

Shu va boshqa ba'zi sabablarga ko'ra, iqtidorli o'smirlardan nostandart yondashuvni qo'llash, original echim topishni so'rashganda, katta qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bir qator psixologlarning fikriga ko'ra, iqtidorli o'smirlarda intellektual qobiliyatlarning yuqori darajasi kamdan-kam hollarda ularning ijodiy qobiliyatlariga mos keladi, bu esa keyinchalik kasbiy o'zini o'zi anglashda qiyinchiliklarga olib keladi. Shunday qilib, ayniqsa iqtidorlilarning ikkinchi muammosi ijodkorlikdir.

Iqtidorli bolalar tengdoshlari bilan muloqot qilishda namoyon bo'ladigan shaxsiy rivojlanishda sezilarli qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ayniqsa, ko'plab g'ayrioddiy iqtidorli bolalarda voqelik tuyg'usining buzilishi, maktab va umumiy jamiyatning real sharoitlarida ijtimoiy aks ettirish va xulq-atvor ko'nikmalarining etishmasligi sezilarli bo'ladi.

Shunday qilib, ushbu talabalarning katta qismi shaxsiy va kasbiy rivojlanishda sezilarli qiyinchiliklarni boshdan kechirmoqda. Bu esa sub'ektiv etarli va ob'ektiv samarali o'zini-o'zi amalga oshirish jarayoniga to'sqinlik qiladi. Bu esa o'z navbatida bir qator komplekslarning manbai hisoblanadi.

Iqtidor ko'pincha o'z-o'zidan, havaskor xarakterga ega bo'lgan faoliyatning muvaffaqiyatida namoyon bo'ladi. Masalan, texnik dizaynga ishtiyoqli o'smir o'z modellarini uyda ishtiyoq bilan qurishi mumkin, lekin shu bilan birga maktabda ham, maxsus tashkil etilgan darsdan tashqari mashg'ulotlarda ham (to'garak, bo'lim, studiya) shunga o'xshash faoliyat ko'rsatmaydi. Bundan tashqari, iqtidorli o'smirlar har doim ham o'z yutuqlarini boshqalar oldida ko'rsatishga intilmaydilar. Demak, she'r yoki hikoya yozgan bola o'z ishtiyoqini o'qituvchidan yashirishi mumkin.[12]

Iqtidorning u yoki bu turi namoyon bo'lmasligining sabablaridan biri sifatida zarur bilim, ko'nikmalarning etishmasligi, shuningdek, faoliyat sohasiga mos keladigan faoliyat sohasining mavjud emasligi (turmush sharoitlari tufayli) bo'lishi mumkin. Shunday qilib, turli o'smirlardagi iqtidor ko'proq yoki kamroq aniq shaklda ifodalanishi mumkin. O'smir xulq-atvorining xususiyatlarini tahlil qilib, o'qituvchi, psixolog va ota-onalar uning haqiqiy qobiliyatlari to'g'risida etarli ma'lumotga ega emasligiga o'ziga xos "bag'rikenglik" ko'rsatishlari kerak, shu bilan birga ular hali iqtidorini ko'ra olmagan bolalar borligini tushunishlari kerak.[13]

Muloqotda qiyinchiliklarga duch kelgan iqtidorli o'smirlar ko'pincha internet orqali sheriklar bilan muvaffaqiyatli muloqot qilishlariga qaramasdan, muloqot

jarayonlari an'anaviy muloqot shakllariga nisbatan sezilarli o'zgarishlarga duchor bo'lishini bilish kerak. Birinchidan, bir qator kommunikativ maqsadlarning mazmuni o'zgaradi va ijtimoiy-pertseptiv, hissiy jarayonlar (empatiya) va umuman, ijtimoiy kompetentsiyaning yuqori darajada rivojlanishini talab qiladigan ba'zi murakkab kommunikativ harakatlar chiqarib tashlanadi yoki o'zgartiriladi. Ikkinchidan, kommunikativ maqsadlarni amalga oshirish yo'llari o'zgartiriladi.

Ko'pincha iqtidorli o'smirlar kuchli adolat tuyg'usiga ega bo'lib, bu juda erta namoyon bo'ladi. Ular o'zlari va atrofidaqilar uchun yuqori talablarni qo'yadilar. Bundan tashqari, iqtidorli tadqiqotchilar iqtidorli o'smirlarning raqobatbardoshlik, muammolarga o'ta sezgirlik va mukammallikni - o'z faoliyatining natijalarini eng yuqori talablarga javob berishga intilish kabi xarakter xususiyatlarini ta'kidlaydilar.

Адабиётлар рўйхати

1. Bogoyavlenskaya D.B. Intellektual faoliyat ijodkorlik muammosi sifatida. Rostov n / D., 1983 yil.
2. Bruno J. va boshqalar Iqtidorli bolalar: psixologik va pedagogik tadqiqotlar va amaliyot. // Psixologik jurnal. - 1995.- No 4.- 73-bet.
3. Iqtidorli bo'lish osonmi? N. Leites. Oila va maktab, №6, 1990 yil 34-bet.
4. Matyushkin A.M. Iqtidor sirlari. M., 1992 yil.
5. Ponomarev Ya.A. Ijodkorlik psixologiyasi. M., 1976 yil.
6. Rubinshtein S.L. Umumiy psixologiya asoslari. M., 1946 yil.
7. Tunik E.E. Ijodiy fikrlashning psixodiagnostikasi. Ijodiy testlar. S.-P., 1997.- 35 b.
8. Shumakova N.B. Iqtidorli bolalarni o'qitishda fanlararo yondashuv. // Savol. psixologiya. - 1996.- No 3.- 34-bet.
9. Yurkevich V.S. Iqtidorli bola: xayol va haqiqat: O'qituvchilar va ota-onalar uchun kitob. - M.: Ta'lim, O'quv adabiyoti, 1996 yil.
10. Qarshiboyeva G. Ozligingni angla. Архив Научных Публикаций JSPI, 1-52.
11. Qarshiboyeva, G. ҚАЁТНИ СЕВИБ ЯШАНГ!. Архив Научных Публикаций JSPI, 1-48.
12. Qarshiboyeva, G. OILADA BOLALARNI XALQ OG 'ZAKI IJODI NA'MUNALARI ASOSIDA TARBIYALASH. Архив Научных Публикаций JSPI.

13. Qarshiboyeva, G. ПСИХОЛОГИК МАСЛАҲАТ. Архив Научных
Публикаций JSPI.